

TERESA RZYMKIEWICZ

ZAGADNIENIA LITERACKO-RETORYCZNE W LISTACH PAWŁA Z TARSU

ZARYS BIBLIOGRAFII ZAGADNIENIA

J. Weiss, *Beiträge zur paulinischen Rhetorik*, [W:] *Théologische Studien*, Göttingen 1897, s. 165-247. Zauważa szczególną predylekcję Pawła do antytezy i kunstowne posługiwanie się nią przez Apostoła.

E. Norden, *Die antike Kunstprosa*, Leipzig Berlin 1909 t. I-II, ss. 968. W drugim tomie (s. 492-510) zamieszcza ocenę retoryczną Listów św. Pawła. Przyznając pierwszeństwo judejskiemu klimatowi wypowiedzi dopuszcza Norden możliwość wpływu retoryki antycznej, szczególnie typu azjańskiego. Jego zdaniem można by się dopatrywać bardzo wyraźnych cech retoryki antycznej w budowie 13 rozdziału I Listu do Koryntian. Norden zdaje sobie sprawę z tego, że św. Paweł nie liczy się ze względami retoryki jako naczelnymi dla jego pisarstwa, ale potrafi jej użyć jako narzędzia. Jednakże sądy swe formułuje bardzo ostrożnie, dopuszczając możliwość dalszej dyskusji.

F. Blass, A. Debrunner, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*, Göttingen 1959, 12 wyd. poprawione (1 wyd. 1896 r.). § 485 — „Komposition der Worte” — stanowi wyraźną wskazówkę, że twórczość Pawła jest zretoryzowana. Autorzy stwierdzają, że antytetyczność i inne formy paralelizmu są mocno rozwinięte w *Nowym Testamencie*, nie tylko w Listach Pawłowych. Wskazują na występowanie u Pawła wszystkich figur gorgiańskich γοργίαια σχήματα, wśród których naczelne miejsce zajmują: antyteza, parison, izokolon, homoioteleuton, paronomasia.

R. Bultmann, *Der Stil der paulinischen Predigt und die kynisch-stoische Diatribe*, Göttingen 1910, ss. 64. Analizuje dokładnie diatrybę jako gatunek literacki i zestawiając dialogiczny charakter diatryby z cechami stylu Pawła, stwierdza liczne podobieństwa. W końcowej partii rozprawy omawiając retoryczne cechy diatryby i Listów św. Pawła stwierdza występowanie gorgiańskich figur.

R. Schütz, *Der parallele Bau der Satzglieder im Neuen Testament*, Göttingen 1920. Autor wskazuje na różnicę między semicką poezją liryczną a paralelizmem w greckiej poezji recytowanej.

N. Lund, *The Literary Structure of Paul's Hymn to Love*, „Journal of Biblical Literature”, 1931 s. 266-276. Artykuł przedstawia znakomitą analizę XIII rozdziału pierwszego Listu do Koryntian. Proponuje bardzo dobry schemat hymnu, dostrzega wyjątkową symetryczność, podział liczbowy członów, muzyczną eufonię, ścisły paralelizm eksponujący ponadto antytezę i chiasm. Autor dzieli hymn na trzy części, analizuje je szczegółowo we wzajemnej zależności. Artykuł oparty jest na dobrej znajomości języka greckiego i retoryki starożytnej.

J. Konopasek, *Les questions rhétoriques dans le Nouveau Testament*, „Revue d'histoire et de philosophie religieuse”, 1932 s. 47-66, 141-161. Artykuł ogranicza się jedynie do przedstawienia różnic oddzielających grekę *κοινή* od poprzedzających ją dialektów.

E. B. Allo, *Le défaut d'éloquence et le style oral de Saint Paul*, „Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques”, 1934, s. 29-39.

Stwierdzenia, że Paweł znał doskonale język grecki, że był dobrym mówcą oraz że jego Listy nie mogą być uznane za przekład z aramejskiego, nie są niestety poparte wnikliwą analizą filologiczną.

J. Nélis, *Les antithèse littéraires dans les Épîtres de Saint Paul*, „Nouvelle Revue Théologique”, 1948 s. 360-387. Autor wychodzi od stwierdzenia, że Gorgiasz z Leontinoj jest uważany za mistrza w użyciu antytezy w literaturze greckiej, ale ponieważ posługiwali się nią także Żydzi, podaje Nélis różnicę między greckim paralelizmem a hebrajskim. Przedstawia w końcu grupy antytez występujących u Pawła, dzieląc je na takie, które Apostoł mógł przejąć ze środowiska (życie-śmierć; światło-ciemność; niewolnik-wolny) oraz utworzone przez Pawła (ciało-duch; łaska-grzech; Adam-Chrystus). Szkoda tylko, że Nélis przeprowadził analizę w oparciu o francuskie tłumaczenie Listów Pawłowych.

A. Feuillet, *Le plan salvifique de Dieu d'après l'Épître aux Romains*, „Revue Biblique”, 1950 s. 337-387, 485-529. Artykuł ten, mimo iż tytuł sugeruje ujęcie dogmatyczne zagadnienia, zawiera dokładną analizę literacką odpowiednich miejsc w Liście do Rzymian. We wnioskach Feuillet postuluje zwrócenie uwagi na badania literackie, bo dzięki nim łatwiej będzie można zrozumieć sposób myślenia Pawła.

S. Lyonnet, *Note sur le plan de l'Épître aux Romains*, „Revue des sciences religieuses”, 1951 s. 301-316.

E. Ortiqes, *La composition de l'Épître aux Romains*, „Verbum Caro”, 1954 s. 52-81.

J. Dupont, *Le problème de la structure littéraire de l'Épître aux Romains*, „Revue Biblique”, 1955 s. 365-397. Tytuły trzech wyżej wymienionych artykułów pozwalają przypuszczać, że zawarte w nich będą pogłębione analizy literackie, ograniczają się jednak do przedstawienia jedynie ram kompozycyjnych Listu do Rzymian.

A. Brunot, *Le génie littéraire de Saint Paul*, 1955 s. 252. Autor przedstawia wnikliwą analizę literacką Listów św. Pawła. Omawia także figury retoryczne i dostrzega w nich kontynuację greckiej retoryki antycznej.

J. Jeremias, *Chiasmus in den Paulus Briefen*, „Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der ältern Kirche”, 1958 s. 145-156. Występując przeciwko twierdzeniom, że chiazmy należy do figur rzadko spotykanych w *Nowym Testamencie*, daje autor obszerną listę chiastycznych układów. Wyróżnia on: 1. słowa, części zdania, lub całe zdania ujęte według schematu AB/BA; 2. przeprowadzenie myśli całego rozdziału według tego chiastycznego schematu.

N. Hugedé, *La métaphore du miroir dans les Épîtres de Saint Paul aux Corinthiens*, Paris 1957 s. 206. Przedmiotem rozważań są dwa miejsca z Listów św. Pawła do Koryntian: 1. Kor 13, 12; 2 Kor 3, 18. Autor stwierdza bezpośrednią łączność tych miejsc z metaforą lustra. Następnie wskazuje na dwa ich źródła: judejskie — Księga Liczb 12, 6-8, oraz greckie — w popularnym stoicyzmie. Metafora zwierciadła ma charakter stoicki. W rozdziale V zajmuje się autor szczegółowo całym wersem 1 Kor 13, 12. Pochodzenie stoickie metafory zwierciadła motywuje koncepcją stoicką oglądania Boga poprzez świat stworzony. Tu należy się oprzeć na języku diatryby cyniczno-stoickiej. Przeciwwstawienie strony czynnej stronie biernej: τὸτε δὲ ἐπιγνώσομαι / καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην jest zabiegiem stylistycznym często używanym w retoryce gorgiańskiej, która, zdaniem autora, utrzymała się do końca antyku. Z tego kręgu wziął też Paweł antytezę człowieka dorosłego i dziecka. Jest to antyteza czysto grecka i to w stylu diatryby. Wpływ hellenizmu na rozdział 13 jest aktualny tylko na płaszczyźnie ekspresji językowej. Obraz dziecka i człowieka dorosłego odpowiada pośredniej wizji, jaką daje zwierciadło. W konkluzji generalnej mówi autor, że nie chodzi tu o niejasność obrazu, lecz tylko o symboliczny obraz rzeczywistości. Jednym słowem: myśl judejska, sposób myślenia stoicki.

B. Rigau, *Saint Paul — les Épîtres aux Thésaloniens*, Paris 1956. IV rozdział tej obszernej, wszechstronnej monografii na temat Listów do Tesaloniczan: „Les caractères littéraires des épîtres” (s. 76-112) poświęcony jest w całości badaniom literackim. Autor uważa je za niezbędne dla prac egzegetycznych. Analizuje dokładnie słownictwo Pawłowe w Listach do Tesaloniczan i zestawia je z innymi Listami Apostoła oraz porównuje ze słownictwem *Nowego Testamentu*. Zajmuje się także stylem. Zajmuje się badaniem antytezy, uznając ją za innymi uczonymi (Weiss, Schütz, Brunot) za cechę charakterystyczną stylu Pawła. Zauważa także hendiadys, hendiatryś i obrazowość występującą także w innych listach. Podaje liczne przykłady.

A. Feuillet, *L'hymne christologique de l'Épître aux Philippiens*, „Revue Biblique”, 1965 s. 352-380, 481-507. W artykule przeprowadzona została wnikliwa analiza filologiczna stylu św. Pawła w Liście do Filipian.

A. Roosen, *Le genre littéraire de l'Épître aux Romains*, „Studia Evangelica”, 1964 s. 465-471. Autor zajmuje się listem jako gatunkiem literackim i zestawia List do Rzymian św. Pawła z innymi listami literackimi tego okresu.

R. Baulès, *L'Évangile puissance de Dieu. Commentaire de l'Épître aux Romains*, Paris 1968. Przy okazji rozważań na temat zagadnień doktrynalnych, zawartych w Liście do Rzymian, omawia autor zagadnienie paralelizmu w tym liście, lecz nie zastanawia się nad jego funkcjonalnością.

A. Vanhoye, *La structure littéraire de l'Épître aux Hébreux*, Paris-Bruges 1963, s. 282. Praca poświęcona jest przede wszystkim bardzo szczegółowej, niemal detalicznej analizie kompozycyjnej Listu do Hebrajczyków, zawiera także okazjonalnie wzmianki stylistyczne, m. in. o paralelizmie traktowanym jako symetria: 1.) paralelna (AB/AB) 2) koncentryczna — chiasm (AB/BA). Autor wspomina również o antytezie. Wydaje się jednak, że wzmianki o stylu są zbyt szczupłe, jak na tak silnie zretoryzowany list. Nie ma również odrębnej analizy słownictwa.

J. R. Ruijs, *De structuur van de Brief aan de Romeinen — een stilistische, vomr-historische en tematische analyse van Rom 1, 16-3, 23*, Utrecht -Nijmegen 1964 ss. 297. Celem rozprawy jest zbadanie struktury Listu do Rzymian. Cały problem sprowadza się do następujących pytań: 1. Jaka jest wzajemna relacja między różnymi częściami i tematami Listu do Rzymian. 2. Czy corpus listu, względnie jego dogmatyczna część, tzn. rozdziały: I-VIII (lub I-XI), tworzą integralną całość czy też główny temat jest ustawicznie przerywany przez dygresje. 3. Gdyby założyć, że wprowadzono tu kilka tematów, czy są to tematy niezależne od siebie i jednakowo ważne. Nadto, jak stwierdza dalej autor, trzeba być uwrażliwionym na wielość i różnorodność problemów zawartych w tekście w czasie badania jego struktury. Stąd potrzeba wieloaspektowego podejścia do przedmiotu. Ten postulat udało się autorowi zrealizować. W bardzo dokładnej, wręcz drobiazgowej analizie nie brakło określeń: „słowa-klucze, motywy wiodące” itp., omówiono też figury retoryczne występujące w tekście.

N. Schneider, *Die rhetorische Eigenart der paulinischen Antithese*, Tübingen 1970 ss. 147. Schneider stwierdza we wstępie, że antyteza, jako właściwość stylu Pawła, może być przedmiotem badań zarówno stylistycznych jak i teologicznych. Ważną jest rzeczą, by wyniki badań z tych dwóch aspektów dawały w rezultacie jeden całościowy obraz. Stwierdza dalej, po omówieniu wielu prac z tego zakresu, że większość dotychczasowych badań była jednostronna. Dezyderat prac integralnych jest szczególnie ważny. W dalszej kolejności autor omawia różne grupy przeciwstawień, z których najbardziej interesują nas leksykalne, tzn. te, które powstają przez przemianę tego samego słowa (przez negację, przez α -privativum, przez zmianę prepozycji lub prefiksu, przez zamianę części mowy). Po omówieniu różnych grup przeciwstawień przechodzi autor wreszcie do analizowania antytezy z punktu widzenia stylistycznego, opierając się na założeniu, że antyteza pozostaje zawsze figurą stylistyczną, nawet wtedy, gdy bada się jej treść. Bardzo wnikliwe są badania Schneidera dotyczące artystycznych cech antytez Pawłowych, zakończone katalogiem przeciwstawnych pojęć występujących u św. Pawła (155 par przeciwieństw). W końcu autor daje przykład, że tego typu badania mogą być wykorzystane do egzegezy teologicznej. Schneider, podobnie jak niektórzy z wyżej wymienionych badaczy, wyraża opinię, że tezy doktrynalne św. Pawła byłyby niemożliwe do podania ludziom jemu współczesnym bez tego środka wyrazu, jakim jest antyteza.

Z przedstawionego tu przeglądu bibliograficznego, co prawda niepełnego, wynika,

że w ostatnich latach wzrosło zainteresowanie zagadnieniami literackimi występującymi u św. Pawła. Wzrasta świadomość, że pewne figury retoryczne rzucają światło na doktrynę. Mimo to, że do niedawna jeszcze można było znaleźć na ten temat jedynie artykuły lub zaledwie niewielkie wzmianki przy okazji innych opracowań, obecnie pojawiają się odrębne monografie poświęcone zagadnieniom retoryczno-stylistycznym — i co ciekawsze — ich autorzy stawiają postulat badań integralnych.

Polskie opracowania, jako dostępne bezpośrednio wszystkim zainteresowanym, nie zostały włączone do niniejszego zestawienia.